

Over leven – Overleven

Jeugdliteratuur, milieueducatie en vakoverschrijdend werken in de eerste graad so

Els Gallin

BIOGRAFISCHE NOOT VOORAF

Els Gallin is leraar ecologie en toegepaste wetenschappen in de derde graad tso van een tuinbouwschool (KTA Melle) en zat in de schrijfgroep voor de vakoverschrijdende eindtermen Milieueducatie voor de drie graden van het secundair onderwijs. In deze bijdrage werkt ze een voorstel uit om milieueducatief te werken met jeugdliteratuur in de eerste graad so. Dat idee is bij haar gegroeid omdat ze, naast haar interesse voor milieueducatie, zelf ook jeugdboeken schrijft. (Nvdr/RR)

VAN JEUGDLITERATUUR NAAR MILIEUEUCATIE

“Goed praten over boeken is op zichzelf een hoogwaardige activiteit. Het is ook de beste voorbereiding voor een zinvol gesprek over andere zaken. Door kinderen aan te moedigen over hun leeservaringen te praten, help je hen zicht te krijgen op wat zij met hun leven willen en kunnen.” (Chambers 1995)

Twee uitgangspunten liggen aan de basis van de sprong van jeugdliteratuur naar milieueducatie:

- (1) het belang van literatuur;
- (2) leerwensen omtrent natuur en milieu van leerlingen uit het secundair onderwijs.

HET BELANG VAN LITERATUUR

Naast het intrinsieke belang van literatuur zijn verhalen traditioneel een krachtig medium om kennis en attitudes van generatie op generatie door te geven. Het zijn actieve vormen van communicatie die vooral door

traditionele gemeenschappen nog gebruikt worden maar in onze moderne samenleving op de achtergrond zijn geraakt door de massamedia, of alleen nog gebruikt worden in de omgang met jonge kinderen. In Van Bavel (1998) wordt bovendien gesteld:

“Boeken en gedichten hebben dat vermogen om de lezer kennis te laten maken met andere en tot dan toe onbekende plaatsen en tijden, waarin mensen leven/leefden, met hun gevoelens, hun wil, hun verlangens, hun streven naar vrijheid/geluk, hun keuzes op knooppunten in hun leven. Zo geven boeken en gedichten jongeren inzicht in zichzelf, in hun identiteit. Door te lezen verleggen ze hun grenzen en leren ze over zichzelf in relatie tot de andere wereld. Ze krijgen meer kijk op de wereld, omdat ze leren met hun helden keuzes te maken. Ze ontwerpen hun eigen wereld.”

LEERWENSEN OMTRENT NATUUR EN MILIEU

Margadant-Van Arcken (1994) onderzocht welke onderwerpen 13- tot 18-jarigen

boeiden in verband met natuur. Ongeveer een derde van de groep leerlingen uit haar onderzoek wil zowel over planten als over dieren leren, maar de meerderheid van de leerlingen heeft een voorkeur voor dieren. In verband met dieren willen leerlingen bijvoorbeeld weten hoe dieren eten, hoe ze eruit zien, hoe ze hun jongen grootbrengen,... Jongeren pleiten dus voor een benadering waarbij de kennis over het dier centraal staat. Van daar uit kunnen dan allerlei verbanden met de omgeving gelegd worden.

De zogenaamde overlevingsverhalen, sluiten goed aan bij de leerwensen van jongeren omtrent natuur en milieu.

jeugdliteratuur terecht. Heel wat goede jeugdboeken hebben immers natuur en milieu als onderwerp. Een bepaalde categorie van die jeugdboeken, de zogenaamde *overlevingsverhalen*, sluiten goed aan bij de leerwensen van jongeren omtrent natuur en milieu. Bij deze verhalen gaat men uit van het leven en overleven in en met de natuur, dieren en hun gedrag spelen vaak een rol en het omgaan van andere culturen met de natuur komt aan bod.

Leerlingen die ook graag over planten willen leren, noemen bij herhaling de geneeskraft, de eetbaarheid en de algemene gebruikswaarde van planten en zwammen als gewenste lesonderwerpen. Ook spectaculaire kenmerken van planten en zwammen (bv. vleesetende zonnedauw of de hallucinogene effecten van de vliegezwam) en de zeldzaamheid van een plant blijken belangrijke aspecten die dan ook alle aandacht verdienen om belangstelling voor de natuur te wekken.

DE SPRONG

Door combinatie van deze twee uitgangspunten kom je bijna vanzelfsprekend bij

OVER LEVEN IN DE TOENDRA VAN ALASKA

Heel wat overlevingsverhalen lenen zich als basis voor milieueducatief werken. In dit artikel is gebruikgemaakt van één voorbeeldboek. Op het einde volgt een lijst met andere bruikbare verhalen. Als voorbeeldboek is gekozen voor *Julie van de wolven* van Jean Craighead George (Amsterdam: Uitg. Jenny De Jonge, 1994, 166 blz., vanaf 12 jaar). Oorspronkelijk werd dit boek uitgegeven onder de titel *Miyax, de wolven en de jager* (Amsterdam: Uitg. Bert Bakker, 1983). De samenvatting op de achterflap zegt:

'Miyax bleef naar de zwarte wolf staren om zo zijn blik op te vangen. Ze had hem gekozen omdat hij groter was dan de andere en omdat hij net zo liep als haar vader, Kapugen, met zijn hoofd omhoog en zijn borst vooruit...'

Miyax heeft honger. Ze is verdwaald op de grote noordelijke toendra van Alaska. Al hoort ze in deze omgeving thuis, helemaal alleen op deze onherbergzame vlakte kan ze niets beginnen. De zon gaat een maand lang niet meer onder en de poolster is er niet om haar de weg te wijzen. Miyax is dertien jaar oud en getrouwd met de jongen Daniël. Ze is in opstand gekomen tegen haar situatie en heeft besloten naar San Francisco te gaan, de moderne wereld met televisie en met water dat nooit bevriest. En naar Amy, die haar Julie noemt.

Het boek vertelt het verhaal van het eskimomeisje Miyax dat van huis wegloopt omdat er problemen zijn met haar jonge bruidsgom. Ze wil dwars door de toendra van Alaska trekken op zoek naar haar pen-nenvriendin maar uiteindelijk ook naar haar vader, de eskimojager die haar ooit zei: *"Jij bent een echte eskimose"*. Om te overleven zoekt ze toenadering tot een roedel wolven. Eigenlijk is Miyax op zoek naar haar eigen identiteit. Enerzijds lijkt haar droom om een echte eskimose te worden uit te komen maar anderzijds wordt ze pijnlijk geconfronteerd met het verval van de eskimocultuur.

Een open aanpak heeft als voordeel dat de leerlingen nog meer betrokken zijn bij het project omdat ze zelf de onderwerpen kiezen.

binnen zijn vak rond hetzelfde thema werkt (*multidisciplinair project*). Het kan echter ook gebruikt worden als basis voor een vakoverschrijdend project waarin de grenzen tussen de vakken vervagen of zelfs onzichtbaar worden (*interdisciplinair project*). Aan zo'n interdisciplinair project kan dan gedurende een of meerdere dagen klasdoorbrekend gewerkt worden.

In wat volgt, zijn vooral ideeën verwerkt om interdisciplinair aan de slag te gaan. De ideeën kunnen daarnaast ook binnen de verschillende vakken gebruikt worden.

IDEEËN VOOR EEN INTERDISCIPLINAIR PROJECT

Er bestaan geen kant-en-klare recepten voor het opstarten van een project. Te veel factoren spelen een rol: het schoolbeleid en het daarbij horende schoolklimaat, de directie, het leerkrachtenpotentieel, de ouders, de leerlingen, de financiële middelen,... Hierbij worden dan ook enkel ideeën, tips en richtlijnen gegeven.

VOORBEREIDING VAN HET PROJECT

In grote lijnen is het zo dat eerst een verkennend onderzoek uitgevoerd moet worden: wie doet al iets rond vakoverschrijdend werken? wie wenst mee te werken? gaat de directie akkoord?... Hierbij zijn informele babbels minstens zo belangrijk als officiële oproepen en mededelingen (alhoewel die laatste noodzakelijk blijven).

Eens er een team is samengesteld, volgt de beslissing omtrent de mate van sturing. De projectperiode kan immers op verschillende niveaus gestuurd worden. Met sturing

De keuze viel op dit boek omdat het zo veelzijdig is en omdat het een uitgesproken 'natuur- en milieuverhaal' vertelt dat bovendien voldoet aan de leervensen van jongeren. Volgende aspecten komen aan bod:

- het leven van een roedel wolven (gedrag, sociale hiërarchie, voedselinzameling,...);
- een beschrijving van de toendra van Alaska (landschap, flora, fauna,...);
- de wijze waarop een eskimomeisje erin slaagt om te overleven met behulp van wat de natuur haar geeft;
- de manier waarop traditionele eskimo's omgaan met de natuur;
- de conflicten tussen de traditionele eskimocultuur en de moderne Amerikaanse cultuur.

OVER DE VAKKEN HEEN

Door de veelzijdigheid van *Julie van de wolven* leent het verhaal zich tot het leggen van links naar de verschillende leervakken. Het boek kan gebruikt worden als gemeenschappelijk uitgangspunt voor een project waarin de verschillende vakken als herkenbare aspecten aan bod komen en ieder

bedoelt men de mate waarin de leerlingen de vrijheid hebben om keuzes te maken ten aanzien van onderwerp (boek), werkwijze, tijd, werkvormen,... Wanneer de leerlingen een maximale inbreng hebben, spreekt men van een *open* project; wanneer de leerkrachten het project volledig zelf organiseren, spreekt men van een *gesloten* project, met daartussen alle mogelijke overgangsvormen. Misschien kan de uiteindelijke keuze van het basisboek of het opmaken van een lijst van geschikte boeken de aanzet zijn om de leerlingen actief bij het project te betrekken.

In alle gevallen is het belangrijk om als afsluiting van het project een toonmoment in te lassen.

- muziek en dans: zelf muziek maken en dans ontwerpen met de voorbeelden uit het boek als uitgangspunt;
- poëzie: bestaande poëzie bestuderen of zelf poëtische impressies maken;
- een boek maken: in groep een vervolg op het verhaal schrijven (de tekst kan gebundeld worden en 'uitgegeven' worden als echt boek);
- wat eet Miyax?: vergelijking van het menu van Miyax met dat van ons;
- ...

EEN OPEN AANPAK

Nadat alle leerlingen het boek gelezen hebben, maken ze een overzicht van de deelaspecten die bestudeerd kunnen worden. Op vrijwillige basis kunnen groepjes gevormd worden die een bepaald thema verder willen uitwerken. Na een vooraf te bepalen tijd komen de groepjes samen om de onderwerpenlijst eventueel aan te passen en een herverdeling te maken in nieuwe werkgroepen.

Deze vorm van open aanpak heeft als voordeel dat de leerlingen nog meer betrokken zijn bij het project omdat ze zelf de onderwerpen kiezen. Anderzijds is het noodzakelijk dat bij de beginfase voldoende didactisch materiaal voorhanden is of opgezocht kan worden (bibliotheek, internetaansluiting, knutselmateriaal,...).

RAPPORTERING EN EVALUATIE

In alle gevallen is het belangrijk om als afsluiting van het project een toonmoment in te lassen. Dat kan onder de vorm van een tentoonstelling en/of demonstratie voor alle

EEN GESLOTEN AANPAK

Het leerkrachtenteam kan het boek lezen en een inventarisatie maken van de mogelijke onderwerpen en werkvormen. Aan de hand van die inventarisatie kan een systeem van werkwinkels opgebouwd worden waaraan de leerlingen volgens een beurtroelsysteem of een vrije-keuze-systeem (elke leerling kiest die werkwinkels die hem/haar het meest interesseren) deelnemen. Enkele voorbeelden:

- eskimocultuur: eventueel met bezoek aan een etnologisch museum;
- studie van de toendra: met filmfragmenten flora, fauna en landschap van de toendra bestuderen, een maquette maken;
- wolven: studie van het sociaal leven van een wolvenroedel, verschillen met de hond, bezoek aan een kennel;
- kaartlopen en oriëntatieoefeningen;
- plastische en technologische expressie: eskimokostuums en gebruiksvoorwerpen maken;

Mondelinge en/of schriftelijke evaluatie (door leerlingen en leerkrachten) is belangrijk als uitgangspunt voor de implementatie van projecten in de schoolwerking.

leerlingen en leerkrachten en eventueel ook voor de ouders. Het geheel kan gecombineerd worden met een eskimofeestje. Mondelinge en/of schriftelijke evaluatie (door leerlingen en leerkrachten) is bovendien belangrijk als uitgangspunt voor de implementatie van projecten in de schoolwerking. Blicke e.a. (1994) geven een uitgebreid en gebruiksvriendelijk instrumentarium voor leerkrachten en schoolteams die aan de slag willen.

RELATIES MET DE EINDTERMEN

Bovenstaand voorbeeld van een interdisciplinair project voldoet aan heel wat vakoverschrijdende eindtermen (veelal afgekort tot VOE's) voor de eerste graad so. In de eerste plaats is er de relatie met de VOE's Milieueducatie, maar ook de link met de andere VOE's is duidelijk.

VOE'S MILIEUEDUCATIE

In de begeleidende tekst bij de eindtermen Milieueducatie wordt de nadruk gelegd op

het belang van de lokale leefomgeving. Dat betekent echter niet dat we alleen moeten kijken naar wat in onze eigen lokale leefomgeving gebeurt. Ook de dagelijkse omgeving van bijvoorbeeld een eskimomeisje is een lokale leefomgeving. Vier eindtermen kunnen hier aan bod komen:

ET 4. De leerlingen kunnen illustreren dat de verscheidenheid aan levende wezens samenhangt met en beïnvloed wordt door de landschapsstructuur en de menselijke benutting van het milieu.

Doorheen het hele verhaal wordt aangetoond hoe het specifieke milieu van de toendra, mensen, dieren en planten beïnvloedt.

ET 5. De leerlingen illustreren hoe mensen uit verschillende culturen op verschillende wijzen met planten en dieren omgaan.

Vooraf deel II: 'Miyax, het meisje' beschrijft uitgebreid de tradities van de eskimocultuur. Bovendien kunnen in het verhaal de verschillen tussen de Westerse cultuur en de traditionele eskimocultuur wat de omgang met het milieu betreft, opgespoord en besproken worden. Volgend fragment geldt als voorbeeld:

Later op die dag blies Kapugen zeehondenblazen op en hij en de oude mannen droegen ze naar buiten op het ijs. Daar lieten ze ze in zee vallen terwijl Miyax toekeek en naar hun liederen luisterde. Toen ze in het kamp terugkeerde, had het gebochelde vrouwtje haar verteld dat de mannen de blazen aan de zeehonden hadden teruggegeven.

'De geest van een dier huist in zijn blaas,' zei ze. 'Nu kunnen die geesten naar pasgeboren zeehonden verhuizen om ze te beschermen tot wij ze weer vangen.' (p. 80)

ET 6. De leerlingen gaan respectvol en zorgzaam om met planten en dieren.

Doordat Miyax aangewezen is op planten en dieren om te kunnen overleven, is het hele boek doordrongen van eerbied voor de

natuur. Het verhaal is daardoor een uitstekend uitgangspunt om leerlingen te laten uitzoeken in welke mate ze zelf aangewezen zijn op planten en dieren om in hun behoeften te voldoen.

De wijze waarop vol respect het gedrag van een wolvengemeenschap wordt beschreven, kan aangegrepen worden om het wolvengedrag te vergelijken met het gedrag van onze hond. Dat kan dan uitgebreid worden naar een vergelijking tussen onze omgang met huisdieren en de manier waarop dat in een traditionele eskimogemeenschap gebeurt.

ET 7. De leerlingen kunnen enkele kenmerken van de relatie mens-milieu beschrijven in samenlevingsvormen in tijd en/of ruimte.

Waar de traditionele eskimocultuur amper afval opleverde, zorgen de Westerse cultuur, het leven in dorpen, voor een toename van milieuproblemen.

Het was een oude olieton, want hij had andere stempels dan de olievaten in de buurt van Barrow. Toch was hij nauwelijks verroest. Door de koude en de droogte van de toendra, vergaan metaal, papier en andere producten niet zoals in warmere streken. In het poolgebied blijft het afval eendeloos lang bewaard. Zelfs het in het water gooien van afval helpt niet, want het water zet zich als ijs erop vast en komt als een ijsberg weer naar de kust drijven. Door de zomerzon komt het afval dan weer tevoorschijn. (p. 140)

ANDERE VOE'S

Het spreekt vanzelf dat vakoverschrijdende eindtermen 'Leren leren' en 'Sociale vaardigheden' op allerlei manieren tijdens projectwerk aan bod komen. Het bestuderen van het leven en de gewoontes van mensen uit een andere cultuur kan bijdragen tot ET 3 van 'Opvoeden tot burgerzin': *De leerlingen kunnen op een verdraagzame manier om-*

gaan met verschillen in sekse, huidskleur en etniciteit.

De voedingsgewoonten van het eskimo-meisje en haar zoektocht naar voedsel kunnen aanleiding zijn om ET 2 van 'Gezondheidseducatie' verder uit te diepen: *De leerlingen kunnen aan de hand van een model een evenwichtige maaltijd samenstellen.* Volgende fragmenten geven al een idee:

Het spreekt vanzelf dat vakoverschrijdende eindtermen 'Leren leren' en 'Sociale vaardigheden' op allerlei manieren tijdens projectwerk aan bod komen.

Ze plukte de vogels, legde ze op de grond en sneed ze open met haar ulo. Ze haalde de warme ingewanden eruit, hield haar hoofd achterover en liet ze zo in haar mond vallen. Ze smaakten verrukkelijk – deze snoepjes van de noordpool. Ze was vergeten hoe lekker ze waren. Ze waren rijk aan vitamines en mineralen en haar uitgehongerde lichaam snakte ernaar. (p. 50)

De lever is zo voedzaam dat het grootste deel bestemd is voor de vrouwen en meisjes, een oud gebruik waaraan wijsheid ten grondslag ligt. Omdat vrouwen kinderen baren, hebben ze het ijzer en het bloed van de lever nodig. (p. 63)

RELATIE MET DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN

Een interdisciplinair project rond *Julie van de wolven* kan ook vakgebonden eindtermen voor diverse vakken in rekening brengen. Vakspecialisten zullen in het verhaal ongetwijfeld voldoende aanknopingspunten vinden. Voor Nederlands bijvoorbeeld is

aansluiting mogelijk met ET 18: *Met het oog op een efficiënte communicatie kennen de leerlingen de essentiële elementen van de communicatiesituatie (zender, ontvanger, boodschap, kanaal).* Het begrip *communicatie* komt uitgebreid aan bod bij het beschrijven van (pogingen) tot communicatie van Julie met de wolven. Een voorbeeld:

pudding vernauwde zijn ogen, draaide zijn oren naar voren en liet zijn tanden zien. 'Ik weet wat je zegt' riep Miyax naar hem. 'Je zegt: "Ga liggen."' Miyax zocht naar de dichtsbijzijnde welp om daar wat tegen te zeggen. Dat was Zus. 'Ummmm,' jankte ze en toen Zus opkeek, kneep ze haar ogen toe en liet haar witte tanden zien. Gehoorzaam ging Zus liggen. 'Ik kan Wolfs! Ik kan Wolfs!' juichte Miyax. (p. 28)

ANDERE BOEKEN

De keuze van een geschikt boek ligt niet voor de hand. Veel openbare bibliotheken bezitten echter een catalogus op onderwerp of trefwoord waarin boeken op thema opgespoord kunnen worden. De meeste bibliotheken hebben ook de publicaties *Boek en Jeugd* (uitgegeven bij het NBLC, Nederlands Bibliotheek en Lectorium) en *Bubi* (uitgegeven bij Icarus). Beide verschijnen jaarlijks en bevatten naast boekrecensies ook een register op onderwerp. Het thema 'overleven' of 'overlevingstochten' komt trouwens als afzonderlijke categorie voor.

Hierna volgt alvast een niet-limitatieve lijst (alfabetisch op auteur) van geschikte jeugdboeken. Indien flapteksten werden overgenomen zijn deze cursief gedrukt.

Eric Campbell: Waar leeuwen sterven.
Uitg. Facet, 1990, 151 blz.

Neergestort op de onmetelijke Serengeti-vlakte, hangt het leven van twee gewonde mensen van Chris af. Hij gaat op zoek naar

hulp, maar wordt geobserveerd door een solitaire leeuw, die op zijn eigen levensreis is. De jongen en het oude mannetjesdier, door het lot en een gemeenschappelijke nood met elkaar verbonden, sluiten een zonderling verdrag.

Het verhaal behandelt het leven op de Serengeti, de hiërarchie binnen een leeuwenkudde, de praktijken van wildstrovers. Dit verhaal brengt een groot respect voor de natuur tot uiting en de manier waarop Chris zijn eigen angsten en onzekerheden moet overwinnen, zal veel leerlingen boeien.

Eric Campbell: De roep van de haai.
Uitg. Facet, 1993, 153 blz.

In 'De roep van de haai' volgen we een familie die ontsnapt aan een vulkaanuitbarsting, maar dan wordt geconfronteerd met de vloedgolf die er het gevolg van is. Een bijzondere gebeurtenis in dit spannende verhaal is de initiatie van een jonge inboorling in de kunst van het 'haaienroepen'.

Het verhaal speelt zich af ten oosten van Nieuw-Guinea en behandelt een aantal geologische fenomenen, het gedrag van haaien, de rituelen van de plaatselijke bevolking

en de strijd van een familie om te overleven nadat ze het slachtoffer zijn geworden van een vloedgolf.

Ed Franck: Robinson Crusoe. Uitg. Averbode, 1993.

Een herwerkte versie van de klassieker van Daniël Defoe.

Gary Paulsen: De schreeuw in de wildernis. Uitg. Elzenga, 1993, 162 blz.

De piloot van het kleine vliegtuigje waarmee Brian op weg is naar zijn vader in Noord-Canada krijgt een hartaanval. Het vliegtuig stort neer in een meer in het onafzienbare woud. Brian overleeft en moet zich zien te redden. De ontredde van de jongen en daarna het anticiperen op de ongerepte natuur zijn overtuigend beschreven. Het vervagen van de ellende rond de scheiding van zijn ouders is daar uitstekend in verwerkt. (Boek en Jeugd 95/96)

Gary Paulsen: Het lied van de honden. Uitg. Elzenga, 1992, 140 blz.

Dit boek heeft, net als *Julie van de wolven* de eskimocultuur als onderwerp. Hier is het een dertienjarige jongen die een tocht vol ontberingen moet ondernemen om zijn eigen identiteit te vinden.

Elizabeth Laird: Alleen maar een mes. Uitg. Querido, 1995, 167 blz.

Door een misverstand wordt de Engelse Peter alleen achtergelaten op een rustig plekje aan een rivier ergens in Frankrijk. Peter kent geen woord Frans en heeft geen geld op zak. Er zit niets anders op dan te wachten in de grot tot zijn ouders hem komen halen. Twee dingen geven Peter moed: alles wat hij gelezen heeft over hoe je in je eentje in de rimboe kunt overleven, en zijn Zwitserse zakmes.

Els Gallin
Zagerijstraat 4/2
2500 Lier
elsgallin@hotmail.com

Bibliografie

Beullens, A., A. Wuestenberg & M. Vandenhoeke (red.): *Instappen en weglezen. Werken met boeken in de klas. Deel 4*. Leuven: Infodok, 1989.

Blieck, A., P. Csincsak, P. Van Oost & V. Damen: *Vakoverschrijdende thema's in het secundair. Instrumentarium voor leerkrachten en schoolteams*. Leuven: Garant, 1994.

Chambers, A.: *Vertel eens*. Amsterdam: Querido, 1995.

Doelen voor heel de school. De vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen voor de eerste graad van het gewoon secundair onderwijs. Brussel: Informatie- en communicatiecel eindtermen, 1997.

Margadant-Van Arcken, M.: *Natuur en milieu uit de eerste hand*. Den Haag: Sdu, 1994.

Sterling, S. & G. Cooper: *In Touch. Environmental Education for Europe*. WWF, 1992.

Van Bavel, M. (red.): *Leeswijzer 12-14 jaar*. Deurne: Wolters-Plantyn, 1998.

Van Rossum, J.: *NME in de Tweede Fase. Didactische kanten van vakoverstijgende NME-programma's in de Tweede Fase*. Rijksuniversiteit Groningen, Universitaire Lerarenopleiding Biologie, 1996.

Vos, J.: *Jeugdliteratuur, didactiek en methodiek*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1988.